

Od fenomenologů dále, k řeči blíže

Nad novou knihou Tomáše Koblížka

Eva Krásová
Univerzita Karlova
eva.krasova@ff.cuni.cz

FURTHER FROM PHENOMENOLOGISTS, CLOSER TO SPEECH: ON THE NEW BOOK BY TOMÁŠ KOBLÍŽEK

The text is a review study of Tomáš Koblížek's book. After an introductory summary of the book, we discuss three main issues: 1) the simplistic conception of Edmund Husserl's "phenomenology of speech", 2) the insufficient analysis of basic concepts, especially language as "expression", 3) the adoption and emphasis of the disjunctive conception of two ways of seeing speech — original and scientific — in the wake of H. Pos. We argue that it is the third issue in particular that undermines the final section of the book, which introduces the conceptual dimension of speech. In Koblížek's conception, the theorization of ethics becomes possible only by returning to an "originary" consciousness of language and is incompatible with a scientific stance. We suggest that, in our view, the contradiction is not so strong and a merger of the two is — even in the spirit of the "Saussurean postulates" — possible.

KLÍČOVÁ SLOVA:

Vědomí jazyka — fenomenologie řeči — Henrik Pos — Edmund Husserl — Ferdinand de Saussure
Consciousness of language — phenomenology of speech — Henrik Pos — Edmund Husserl — Ferdinand de Saussure

DOI

<https://doi.org/10.14712/23366729.2022.1.8>

V nakladatelství Lambert-Lucas vyšla nedávno kniha Tomáše Koblížka *La conscience interne de la langue* s podtitulem *Essai phénoménologique*. Taková událost je hodna pozornosti nejen proto, že jde o zahraniční publikaci mladého českého vědce, ale především proto, že se nejedná o komentář či historické pojednání, ale o samostatný teoretický výkon usilující zodpovědět některé základní otázky o podstatě řeči.

Koblížkův „fenomenologický esej“ si klade za úkol upozornit na existenci „vnitřního vědomí jazyka“ a pravděpodobně i promyslet jeho vlastnosti. Tohoto úkolu se zhošťuje, jak sám říká, „ve třech krocích“. V prvním se zabývá „klasickou fenomenologií řeči“ Edmunda Husserla a Maurice Merleau-Pontyho i dvěma jejími „kritikami“ (Jacquesa Derridy a Terryho Eagletona). Výsledkem první kapitoly je popis „dispozitivu“ fenomenologie řeči v podobě dvou „tezí“ — „teze koincidence“, totiž tvrzení, že „zkušenost vyplňuje výraz“ (teze Husserlova), a „teze transformace“, podle níž je

„výraz přeměňován zkušeností“ (teze Merleau-Pontyho)¹ — a následné rozhodnutí tento dispozitiv převrátit (*renverser*) a „nedívat se na řeč jako na výraz zkušenosti, nýbrž jako na něco, co je samo zakoušeno [*experimenté*]“.² Koblížkovým cílem je, zdá se, rozvinout teorii řeči ne pozorované, nýbrž žité, zakoušené, uchopované v kontextu celé situace mluvčího. V návaznosti na podmínky úspěšnosti J. L. Austina rozlišuje tři „principy pertinence“ řeči, jimiž jsou „autorita“, „smysl“ a „jazyk“, a rozvíjí teorii subjektivity v řeči, v níž se klade důraz na pól prožívání v opozici k „expresivnímu“ pojetí u fenomenologů (na příkladu „současného fenomenologa“ Jeana-Clauda Coqueta Koblížek demonstruje své přesvědčení, že i nyní je subjektivita v řeči pojímána jako něco „k vyjádření“, tedy obsah myslí, jenž má být zakódován do instrumentu řeči a odeslán k příjemci).³

V druhé části podniká Koblížek zdánlivě odtažitě zkoumání, jehož hlavními náměty jsou jednak myšlení nizozemského fenomenologa a spolupracovníka Pražského lingvistického kroužku Hendrika Pose, jednak několik sousedících vědeckých přístupů. Smyslem této odbočky je představit Posovo rozlišení mezi dvěma druhy vědomí řeči: „vědeckým“, které přistupuje k jazyku jako k předmětu pozorování, a „fenomenologickým“, jež je „přímým vědomím jazyka jako něčeho, co je bezprostředně prožíváno“.⁴

Podle Koblížkova výkladu Posova myšlení je „vědecké“ vědomí objektivující a distancující přístup, jehož hlavní nevýhodou je atomizace zkoumaného objektu, a tedy neschopnost syntézy, již Pos ilustruje na fonetice a behaviorismu. Za pozornost stojí zejména (Koblížkem využitě) Posovo pojetí fonetiky jako příkladu atomizující vědy: jejím nedostatkem je nominalismus, odhlížení od perspektivy mluvčích a v důsledku toho neschopnost podchytit smysl zkoumaného.⁵ Naproti tomu „originární“ vědomí jazyka, zachycované fenomenologickým přístupem, je podle Pose schopno nevýhody vědeckého přístupu překonat: originární vědomí jazyka jej neoddaluje jakožto objekt, neodděluje mluvící subjekt od jeho řeči, nýbrž naopak si je subjektu a jeho komunikačního záměru vědomo. Právě originární vědomí jazyka tak podle Pose v Koblížkově interpretaci nechává prostor pro teleologičnost řeči, čímž zachovává ohled na perspektivu mluvčího, a především — a to Koblížek ve svém referátu zdůrazňuje — je to „pravdivé“ a skutečně původní, plnohodnotné vědomí jazyka.⁶

Tak je pojmenován způsob, jakým člověk zakouší řeč i před její vědeckou reflexí. Pos pro tento postoj k řeči rezervuje termín o „lingvistické a priori“ a Koblížek jej v celém rozsahu přejímá. Toto a priori má několik důležitých rozměrů: spojení výrazu a významu slova je ve skutečnosti nutné, nikoliv arbitrární; jazyk je primárně zakoušen jako použitelný, nikoliv jako překážka; a protože není nijak oddělen od subjektu svého mluvčího, má jazyk jednotu danou záměrem tohoto mluvčího.⁷ Můžeme

1 Koblížek 2021, s. 46.

2 Tamtéž, s. 52.

3 Tamtéž, s. 65.

4 Tamtéž, s. 73.

5 Tamtéž, s. 76–77.

6 Tamtéž, s. 81.

7 Tamtéž, s. 85–88.

dodat, že tato témata, prezentovaná Koblížkem jako vnitřní témata Posova myšlení, jsou zároveň tématy debat v Pražském lingvistickém kroužku i na jeho mezinárodních prezentacích.⁸

Následuje průlet několika teoriemi, které by mohly představovat alternativní uchopení původního vědomí jazyka (folklingvistika, epilingvistika Antoina Culioliho a psycholingvistická zkoumání pocitu známosti jazyka). Koblížek je všechny vyřazuje v podstatě proto, že jazyk pro účely zkoumání objektivizují a neumožňují podřet vazbu jazyka na předmět, jež je pro mluvčího v komunikaci nezbytná.⁹ V závěru celé druhé části Koblížek zdůrazňuje tři nejdůležitější body své dosavadní úvahy: zaprvé důraz na původnost fenomenologického vědomí jazyka, zadruhé konstatování neslučitelnosti obou popsanych přístupů („jazyk žitý a jazyk pozorovaný jsou jeden od druhého odlišné“¹⁰) a zatřetí nezáměr o „empirická“ fakta jazyka.¹¹ Posova teorie slouží Koblížkovi jako myšlenkový základ následujícího postupu.

Ve třetí části Tomáš Koblížek formuluje vlastní teorii etického aspektu jazyka. Rétoricky ji vyvozuje z rekapitulace debaty mezi Berysem Gautem a Marthou Nussbaumovou z přelomu osmdesátých a devadesátých let. Gaut podle Koblížka ve svém článku „The Ethical Criticisms of Art“ z roku 1998 zdůrazňuje důležitost morálního aspektu uměleckého díla a jeho faktickou nezbytnost pro celkové estetické hodnocení: texty jako *Julietta* Donatiena de Sade nejsou krásné, a to proto, že obsahují silný rozpor s (platnými) etickými normami. Naproti tomu „etická kritika“ Marthy Nussbaumové je založena na docenění jedinečnosti každého aktu jednání, i toho řečového. Morální situace mohou být „komplexní“ a je třeba je jako takové posuzovat: „Nussbaumová nás vyzývá, abychom určité lidské jednání neposuzovali podle nějakého imperativu nebo pravidla [...], ale spíš zda daná osoba [...] je vnímavá k jedinečnosti situace, anebo zda je její jednání morálně nechápavé [obtuse].“¹²

Kombinací s vlastním konceptem pertinence, vyloženým v první kapitole, se Koblížek propracovává k rozlišení mezi řečí „citlivou“ (*sensible*) a „nechápavou“ či „neomalenou“ (*obtuse*). První si je vědoma všech možných dimenzí dané promluvy a nechává je zaznít, či spíše je si jich vědoma a nerezignuje na ně. Druhý typ řeči možnosti promluvy redukuje pouze na jednu, je ke „kontextu“ v širokém slova smyslu lhostejný, a proto je řečí „nechápavou“.

Je nasnadě, že proces, jímž se řeč stane citlivou či nechápavou, se podle Koblížka odehrává právě na rovině „vnitřního vědomí řeči“, tedy na úrovni čistého prožívání možností jazyka jako jejich pertinence, a nikoliv na rovině tematické observace. Etický aspekt řeči je tedy přímo svázán s jeho „originárním“ způsobem prožívání, které je ve všech smyslech slova předchůdné „vědeckému“ uchopování jazyka jako systému a podmiňuje ho.

Knize Tomáše Koblížka je třeba přiznat několik velkých kladů. Francouzština je, pokud můžeme soudit, bezchybná a leckdy působí, jako by byla skutečným médiem autora myšlení. Jedná se o knihu koherentní, srozumitelnou a přehlednou,

8 Benveniste 2020; Ege 1949.

9 Koblížek 2021, s. 98.

10 Tamtéž, s. 102.

11 Tamtéž, s. 100–103.

12 Tamtéž, s. 113.

představující velkou tezi a velice zajímavý myšlenkový oblouk. Otázka po praktickém (či etickém, chceme-li) rozměru jazyka je bezpochyby aktuální a Koblížkův text má nedocenitelnou schopnost ji prezentovat jako výsledek určitého sporu stran, v němž jeho teze vyhrává, protože má proč. Ve třech jasně formulovaných oddílech sledujeme drama tázání po povaze řeči, jsou nám představovány možné odpovědi i námitky, vede se s nimi polemika a ponechávají se otevřené otázky. Hlavní myšlenka je jasná, i díky řadě rekapitulujících pasáží snadno sledovatelná a patřičně konfliktní. Bibliografie je sympaticky střídá, přesněji řečeno, je zřejmé, že autor se namísto mnohoznalectví rozhodl jít cestou odkazování k velkým titulům, což ostatně odpovídá uvedenému žánru filozofického eseje.

Samotná argumentace nicméně obsahuje aspekty, u nichž považujeme za nutné se zastavit. V naší kritice si povšimneme tří momentů: prvním je tvrzení o expresi jako základu fenomenologie řeči, druhým otázka zajištěnosti některých základních pojmů a třetím a nejdůležitějším tvrzení o vzájemné neslučitelnosti observačního a originárního vědomí jazyka.

ŘEČ A JEJÍ FENOMENOLOGOVÉ

V prvním ohnisku kritiky se zaměříme na úvodní řádky celého eseje a jeho premisu. Tomáš Koblížek klade základ představované úvahy¹³ do citátu z Merleau-Pontyho *Prózy světa*, tematizující „přednost“ (*vertu*) řeči stát se transparentní, zmizet ve prospěch svého smyslu:

Pokud se někomu — autorovi či příteli — podařilo se vyjádřit, znaky jsou okamžitě zapomenuty, zůstává pouze smysl, dokonalost řeči spočívá v tom, zůstat nepovšimnuta. Právě to je její přednost: řeč nás vrhá k tomu, co znamená; samotným svým výkonem se skrývá před naším zrakem; její triumf spočívá v tom, že vymaže sebe sama a poskytne nám přístup za slova, k samotné myšlence autora, abychom poté [*après coup*] věřili, že jsme s ním mluvili beze slov, duch s duchem [*d'esprit à esprit*].¹⁴

I kdyby nebylo problematické Koblížkovo rozhodnutí zvolit si pro ilustraci toho, čemu bude nadále říkat „klasická fenomenologie řeči“, citát z posthumně vydaného rukopisu, citát Koblížkovi slouží jako podklad k razantnímu tvrzení: v základu veškeré fenomenologie řeči je nevyslovený předpoklad řeči jako exprese:

Připusťme, že definice jazyka jako exprese je podmínka *sine qua non* veškeré fenomenologie řeči, její *skutečná podmínka*: fenomenologicky řečeno jazyk vyjadřuje myšlenku nebo zkušenost toho, kdo mluví, onen „předjazykový smysl“,

13 Rekapitulace pozice autora je kromě knihy samé založena také na jeho vystoupení „Vnímat vlastní řeč: Prezentace knihy *La conscience interne de la langue*“, konaném dne 27. 10. 2021 v rámci přednáškového cyklu Komparatistické středy, a následné diskusi.

14 Merleau-Ponty 1969, s. 16–17; Tomáš Koblížek pro účely recenze laskavě poskytl vlastní překlad použitého citátu.

a dovoluje tak setkání ducha s duchem spisovatele či mluvčího a toho, kdo čte nebo poslouchá.¹⁵

Koblížek prezentuje Husserlovu fenomenologii řeči jako koncepci, v níž se (kromě jiných témat, například funkce vyjadřování prožitků, již ale Koblížek ze svého zkoumání vylučuje) rozlišuje mezi významem (*signification*) a referencí (*référéce*). Pro ilustraci tohoto rozdílu je podle Koblížka užito příkladu se jménem, které buď míní to, co označuje (= význam), nebo je doplněno názorem označované věci, která je přítomna (= reference). Až souběh těchto dvou aktů podle Koblížka ratifikuje jazykový výraz jako skutečný výraz, a to proto, že je možno hovořit o jeho pravdivosti.¹⁶ V popisu čtvercového „dispozitivu fenomenologie řeči“ Koblížek umísťuje Husserla jako emblém „teze koincidence“, tedy teorie, která rozlišuje mezi zkušeností a výrazem a zrození smyslu posuzuje jako dimenzi jejich koincidence.¹⁷

Nezdá se nám, že by Husserlovo rozlišení v citovaných paragrafech 5–9¹⁸ bylo nutně takto reduktivní. Husserl rozlišuje mezi aktem, v němž se konstituuje fyzický fenomén slovního znaku, aktem propůjčujícím význam¹⁹ a aktem vyplňujícím výraz, který dodává výše jmenovanou referenci neboli názor označovaného objektu. Pouze významová intence dělá z výrazu výraz:

[...] musíme rozlišovat dvě řady aktů. Na jedné straně jsou to akty, které jsou pro výraz *podstatné*, má-li být ještě vůbec výrazem, tj. zněním slova oživeným prostřednictvím smyslu. Tyto akty označujeme jako *význam-propůjčující akty* či také jako *významové intence*.²⁰

Druhý typ aktů, totiž akty, které vyplňují významovou intenci, je pro Husserla *podstatný* z hlediska logicky-fundamentálního jakožto poukaz na možnost poznání, nikoliv pro jejich „sémiotickou“ podstatu:

Na druhé straně jsou to akty, které jsou sice pro výraz jako takový mimo-podstatné, zato však vůči němu stojí v takovém logicky-fundamentálním vztahu, že s větší či menší přiměřeností vyplňují (potvrzují, posilují, ilustrují) jeho významovou intenci, a spolu s tím právě aktualizují jeho předmětný vztah.²¹

Z uvedené pasáže i z toho, co následuje (rozlišení mezi významem a výrazem a obecnou předmětností v §§ 11, 12 a 13, zkoumání povahy souběhu významové intence a vyplňujícího smyslu v § 14, zkoumání možnosti symbolického myšlení v druhé kapitole, problematika předmětných idealit v kapitole 3 a 4), vyplývá, že významové vyplnění

¹⁵ Koblížek 2021, s. 31.

¹⁶ Tamtéž, s. 42–43.

¹⁷ Tamtéž, s. 45, 46.

¹⁸ Husserl 2012, s. 47–53.

¹⁹ Husserl 2010, s. 53, „významová intence“, již Koblížek jmenuje pod titulem „*signification*“, respektive „mínění“ (visé).

²⁰ Husserl 2010, s. 53.

²¹ Tamtéž, s. 53.

jakožto základ možnosti poznání je samozřejmě pro fungování výrazu nezbytné, ale netvoří samotnou podstatu fungování výrazu. Vzhledem k povaze řešené problematiky, jíž je nazírání obecnin zejména matematického typu (poznatky typu „výšky trojúhelníku se protínají v jednom bodě“), je nepravděpodobné, že by význam vyplňující výraz byl prostě názorem označované věci (ta je totiž většině případů nenahlédnutelná v evidenci), ani že by myšlení podle Husserla nebylo schopno fungovat bez názoru věci, dá se dokonce říci, že se jedná o hlavní téma *Logických zkoumání*.²² Odlišení aktu kladoucího předmět a aktu mínícího smysl slova je ostatně v základu samotného fenomenologického zkoumání a v neposlední řadě je tím místem, kde se Husserlova analýza stýká s Fregovým rozlišením mezi *Sinn* a *Bedeutung*.²³

Koblížek zaměřuje problém smyslu (význam slova) s otázkou jeho pravdivosti — to, že je výraz vyplněn názorem, což zakládá jeho pravdivost, není totéž, jako že slovo má význam/smysl ve významu fregovského *Sinn*. Pravdivost se určuje právě jako vztah mezi těmito dvěma — diferencovanými — jednotkami.

Domníváme se, že příklad se „jménem, které za všech okolností označuje svůj objekt“²⁴ je třeba chápat jako poukaz na fungování *vlastního* jména. O tom totiž, na rozdíl od jména ve smyslu slovnědruhovém, lze jednoduše říci, že za všech okolností označuje svůj objekt, a také pro něj platí, že až ve chvíli vyplnění názorem se u něj realizuje významová intence. Proto také Husserl odstavec explicitně uvádí výrazem „například“.

Koblížek představuje silně schematizující shrnutí Husserlova myšlení, odvolává se celkem na tři místa z prvního *Logického zkoumání* a více pozornosti věnuje Derri-dově kritice v textu „Hlas a fenomén“, jíž se zdá být původní referát silně podbarven. Pokud bychom chtěli porovnávat, krátká rešerše odhalí text Jana Puce, mající za téma „dva různé fenomenologické přístupy k řeči: Husserlův rozbor poznávající funkce řeči z *Logických zkoumání* a Merleau-Pontyho pojetí tvůrčí promluvy z *Fenomenologie vnímání*“,²⁵ v němž se představuje tatáž problematika zhruba na stejné ploše a prezentuje se zhruba stejný závěr, ovšem s vědomím jeho omezenosti na problematiku poznání. Puc část o Husserlovi uzavírá slovy:

Život poznání spočívá podle Husserla ve vyplňování významových intencí názorem a převádění či ukládání názorů do slov, resp. jejich významových intencí. Viděli jsme, že slova odkazují díky významovým intencím. Nyní lze doplnit, že slova odkazují, protože se tyto intence mohou zaplnit názorem a protože z názoru vznikly.²⁶

Puc svou formulací udržuje rozdíl mezi podstatou znaku a jeho funkcí v poznání: vyplnění názorem stojí v jejich základu, ale sama slova odkazují díky významovým intencím, nikoliv díky vyplnění. Zůstává tématem pro debatu, zda podmíněnost z hlediska poznání nemá vliv na povahu výrazu jakožto znaku, a zda tedy není v poslední instanci skutečně názoru předmětu podřízen i znak jako takový.

22 Mohanty 1976, s. 37.

23 Röd — Holzhey 2006, s. 195–196, srov. též Tengelyi 2000.

24 Husserl 2010, s. 42.

25 Puc 2017.

26 Tamtéž.

ABSENCE DEFINIC

Koblížkův úvodní postřeh, že koncept exprese je implicitní podmínkou Husserlových úvah o podstatě jazykového výrazu, hraje neopominutelnou roli v postupu úvahy celé knihy a byl by fascinujícím námětem zkoumání. O to překvapivější, že Koblížek se ani nepokusil předložit například analýzu pojmu exprese jako takového. Puc ve výše zmiňovaném článku, byť na ploše čtyř řádků, takovou úvahu provedl, a úspěšně oddělil expresi jako „projev vnitřku“, například „výraz emocí“, pod nějž by asi spadal Koblížkův koncept *expression de l'expérience vécue*, a na druhé straně vyjadřování jakožto odkazování ke světu či významu, jež je tématem analýzy u Husserla a Merleau-Pontyho.

Domníváme se, že i taková analýza je nedostatečná, protože netematizuje dostatečně dynamiku označujícího a označovaného a neptá se po samotné povaze vztahu vyjadřování a jeho předpokladech. Má-li mít vyjádření povahu přivádění k viditelnosti nebo vyvádění zevnitř ven, pak to vyjádřené neboli obsah musí být něco skrytého, tedy něco původně viditelného, připraveného o svou viditelnost a uvedeného do stavu deficiencie.

Je namístě se ptát, zda problém nekoření v inkriminovaném citátu z Merleau-Pontyho. Citované pasáží lze porozumět ne jako formulaci o podstatě jazyka, nýbrž jako kondicionálnímu postřehu, který popisuje funkčnost jazyka za nějakých podmínek: *pokud* je jazyk v situaci vyjadřování, stává se transparentním. To ale nijak nezaručuje, že v jiné situaci — jako model si můžeme vzít třeba Mukařovského situaci básnické řeči, kdy se autor nesnaží vyjádřit, ale pouze mobilizuje aparát znakového systému, aby jej tematizoval — jazyk transparentní být nemusí.

Zploštění prvního *Logického zkoumání* není bez dopadu, protože Koblížek postřeh o fenomenologii řeči jako expresi následně používá pro velký metodologický obrat svého eseje: namísto chápání subjektivity jako toho, co je vyjadřováno v jazyce, navrhuje Koblížek pojímat subjekt jako to, co samo sebe zakouší (*s'expérimente*) jakožto někoho, kdo vyjadřuje (*exprime*).²⁷ Kdyby ponechal „fenomenologům“ právo být ze všeho nejdříve fenomenology, ukázalo by se, že jejich vlastním projektem je uchopit subjekt jako to, co se vyjadřuje v jazyce, a přitom nebýt psychologů.

Absence úvahy o podstatě exprese je symptomem přístupu, který argumentaci nesvědčí na více místech. Nejpalčivěji se projevuje u otázky vědomí. Koblížek pojednává o „vnitřním vědomí jazyka“, ale chybí přípravná úvaha o tom, co je to vědomí, nebo pokus o alespoň pracovní definici. Jedná se o nějaký typ tematického vztahování k věcem? Je třeba v něm rozlišit strukturu subjektu a objektu, nebo se obejdeme bez nich? A pokud ne, jakého typu mohou být předměty onoho „vědomí“? Z Koblížkovy knihy se dozvídáme, že vědomí může být původní a vědecké, ale jelikož nemáme k dispozici žádné návrhy vnitřní diference či stratifikace vědomí, je těžko přijít na to, jakým vývojem, procesem či změnou se vědomí ze svého originárního stadia transformovalo do vědomí vědeckého.

27 Koblížek 2021, s. 63.

NESLUČITELNOST PŘÍSTUPŮ

Tím se dostáváme k hlavnímu předmětu našeho zájmu, totiž k otázce neslučitelnosti dvou vztahů k jazyku. Jak jsme řekli, Koblížek věnuje nemálo prostoru (15 stran) výkladu myšlení Hendrika Pose a jeho rozlišení mezi vědomím jazyka založeným na pozorování a původním vědomím jazyka. První přístup je podle Pose i Koblížka synonymní s přístupem vědy, druhý s přístupem fenomenologickým. Vědecký observační přístup je podle obou teoretiků charakteristický odstupem pozorovatele, a tudíž nemožností účastnit se situace, která je nezbytnou součástí jazyka v přístupu fenomenologickém.²⁸ To je pochopitelné, protože vědecký přístup je postojem abstrakce (tedy odhlížení od situace mluvčího), zatímco původní přístup jazyk prožívá. Protože modelem vědeckých analýz jsou atomizační a nominalizační přístupy, jakými je podle Pose fonetika a behaviorismus, je třeba tuto abstrakci chápat jako velmi rudimentární a omezující se na sběr empirických dat. Způsob zjednodušení „pozitivistických“ disciplín není nepodobný způsobu, jakým popisují pozitivismus ruští formalisté.

Koblížek spolu s Posem považuje za dané, že se tyto dva přístupy navzájem vylučují: „subjekt buď jazyk užívá, aniž by ho znal, anebo si vůči němu zachovává určitý odstup a dosahuje poznání [*connaissance*], přičemž hranice mezi oběma je zcela nepřekročitelná.“²⁹

Taková úvaha se zdá být na první pohled nasnadě: Udržujeme-li od něčeho odstup, nemůžeme v tom být zároveň ponořeni, stejně jako nemůžeme něco konzumovat, a přitom zachovat. Předmětem poznání však není objekt běžného typu, nýbrž jazyk, a jazyk jako předmět poznání se chová poněkud specificky. Předně, jedná se o věc, která se předmětem stává jen stěží a po řadě slavných metodologických redukci, jež z ní také vyřazují momenty, které by Koblížek chtěl zkoumat.³⁰ Tato redukce, o jejíž oprávněnosti lze samozřejmě vést debatu, byla motivována pocitem, že o jazyce nelze mít jakékoli obecné poznání, pokud nebude redukován právě na to, co je v něm obecného. Z hlediska otázky řeči jako předmětu zkoumání tedy není věcí diskuse, jestli existují dva přístupy k řeči, ale zda ten původní vůbec umožňuje o řeči něco říci.

Zadruhé, řeč jakožto předmět lingvistiky je specifická tím, že je zároveň předmětem zkoumání i jeho metodou. Hovoříme-li o řeči, činíme tak v řeči a to je postřeh s určitými implikacemi. Tou první je, že řeč nelze — jak už jsme viděli — nikdy čistě izolovat jako předmět. Tou druhou, zajímavější je, že originární znalost jazyka a řeči může být v nějaké míře nezbytná pro jejich vědecké zkoumání. Navzdory řadě pokusů počítačích a jiných lingvistik je role znalého mluvčího nezbytným základem lingvistické práce. Ten, kdo jazyk objektivuje za účelem zkoumání, mu musí do nějaké míry už předem rozumět.³¹ Otázka vztahu rozumění slovu a jím označované reality je koneckonců hlavním obsahem studie Émila Benvenista „Povaha jazykového

28 Tamtéž, s. 74, též 75 a 77.

29 Tamtéž, s. 75.

30 Máme zde na mysli rozdělení fenoménu řeči na jazyk a mluvu a metodologické omezení lingvistiky na jazyk v Saussurově *Kursu obecné lingvistiky* (2007, s. 46 [25]).

31 Pro reflexe tohoto problému např. Médina 1979.

znaku“, kterou Tomáš Koblížek přeložil,³² i když je pravda, že se ve větší míře objevovala až v debatě, již Benveniste svým textem vyvolal.³³

Koblížkovo využití Posovy distinkce problém polarizuje do dvou neslučitelných možností: buď zavrhneme vědecké zkoumání jazyka, anebo rezignujeme na vnitřní, původní vědomí jazyka jako žití situace. Ve skutečnosti to ale není potřeba, naopak: originární vědomí je stále přítomno i ve vědecké reflexi jazyka a práce s obecnými pojmy jazykových jednotek tematizuje něco, co je základem řeči v její každodenní podobě.

Koblížek se ve třetí části snaží obrátit pozornost čtenáře k dimenzi situace, v níž se promluva vyskytuje, a jeho rozlišení mezi řečí, která tuto situaci vnímá, a tou, která ji nechává stranou, je mimořádně inspirativní. Bohužel předchozí argumentační postup si vynucuje vidět tento závěr jako výsledek nutnosti odvrhnout jakousi předchozí tradici. Nejprve jsme vyzýváni, abychom převrátili mylný „fenomenologický“ dojem, že je řeč vyjádřením, a dívali se na ni jako na cosi žitého. Proč ne, ale nemohl by koncept vyjádření zůstat? Není řeč, i když je žita, přesto jaksi pocítována jako to, co je nejen napojeno na svět kolem nás, ale také určeno k vyjádření? A není úkolem skutečné fenomenologie řeči popsat řeč tak, aby popis zahrnoval obě tyto alternativy? A dále, je skutečně „vědecký pohled“ — pokud vypadá tak, jak to popsal Pos — něco, co vědce definitivně odděluje od jeho podstaty mluvčího? Co když ne?

Rétorika dvou přístupů byla celkem běžná ve třicátých letech a byla oblíbená u členů Pražského lingvistického kroužku, s nimiž byl Pos v kontaktu — za všechny lze uvést Mukařovského popis naivního a poučeného čtenáře. Protipozitivistická rétorika je známou praxí zvláště Jakobsonových textů a byla komentována.³⁴ Zdá se, že Koblížek pod tlakem Posova myšlení převzal určitý myšlenkový binarismus a učinil ho principem svého přístupu, což sice ve velké míře napomohlo sledovatelnosti výkladu, ale — jak jsme se pokusili ukázat — ponechalo ve vzduchoprázdnu důležitou a zajímavou úvahu o etickém či mezilidském fungování řeči.

Tento článek vznikl v rámci programu Cooperatio, vědní oblasti Literatura.

LITERATURA:

Benveniste, Émile. „Povaha jazykového znaku“.

Přel. Tomáš Koblížek. In: týž: *Studie z obecné lingvistiky*. Podlesí: Dauphin, 2020, s. 31–38.

Ege, Nils. „Le signe linguistique est arbitraire“. *Travaux du Cercle linguistique de Copenhague*, 1949, č. 5, s. 11–29.

Koblížek, Tomáš. *La conscience interne de la langue: Essai phénoménologique*. Limoges: Lambert-Lucas, 2021.

Husserl, Edmund. *Logická zkoumání II/1*:

Zkoumání k fenomenologii a teorii poznání.

Přel. Petr Urban, Karel Novotný a Hynek Janoušek. Praha: OIKOYMENH, 2010.

Médina, José. „Les difficultés théoriques de la constitution d’une linguistique générale comme science autonome“, *Langages*, 12, 1978, č. 49, s. 5–23.

32 Benveniste 2020, s. 31–37.

33 Přehledné shrnutí viz Ege 1949.

34 Sériot 2002, s. 117–119.

Mohanty, Jitendranath N. *Edmund Husserl's Theory of Meaning*. The Hague: Martinus Nijhoff, 1976.

Puc, Jan. „Řečí poznávat a řečí tvořit: K fenomenologii jazykových výrazů“. *Kultura, umění a výchova*, 5, 2017, č. 1. [online]. [cit. 9. 9. 2021]. Dostupné z http://www.kuv.upol.cz/index.php?seo_url=aktulanicislo&casopis=12&clanek=156.

Röd, Helmut — Holzhey, Wolfgang. *Filosofie 19. a 20. stol. II*. Přel. Martin Pokorný. Praha: OIKOYMENH, 2006.

Saussure, Ferdinand de. *Kurs obecné lingvistiky*. Eds. Charles Bally, Albert Sechehaye. Přel. František Čermák. Praha: Academia, 2007.

Sériot, Patrick. *Struktura a celek: Intelektuální počátky strukturalismu ve střední a východní Evropě*. Přel. Alena Krausová, Kateřina Plotzová. Praha: Academia, 2002.

Tengelyi, László. „Smysl a význam ve fenomenologickém pohledu“. In *Fenomén jako filosofický problém*. Eds. Ivan Chvatík, Pavel Kouba. Praha: OIKOYMENH, 2000, s. 176–186.